

KUR'AN-I KERİM'DE MESELLER (EMSÂLÜ'L-KUR'AN)

Doç.Dr. Veli ULUTÜRK

GİRİŞ

İnsanlara hidâyet rehberi olarak gönderilen Kur'an-ı Kerim, insanların Yaratıcısı tarafından inzal edilmiştir. Allah insanları yaratmış ve onlara beyânı (konuşmayı, ifadeyi) öğretmiş ve onları bu vasıfla mümtaz kılmıştır (Rahman, 3-4). İnsanları yaratan Allah olduğu için, onların hangi dilden ve hangi uslûbdan anlayacaklarını da en iyi yine O bilir. İşte bundan dolayı O, insanlığa Kur'an'ı bir irşâd, beyyînât ve hakkı bâtıldan ayıran bir furkân olarak göndermiştir (Bakara, 185). Bütün insanlık onun benzerini getirmekten âciz kalmıştır. Çünkü O, Hz.Peygamber'in (S.A.V) in en büyük mucizesidir. Bununla birlikte, Allah tarafından, insanları irşâd için, o yüce Kur'an kolaylaştırılmıştır. "Biz o (Kur'an) ı senin diline (indirerek) kolaylaştırdık ki, onunla (günahlardan sakınıp, Allah'ın azâbından) korunanları müjdeleyesin ve inatçı bir kavmi onunla uyarasın" (Meryem,97). "Biz o (Kur'an) ı senin diline kolaylaştırdık ki, düşünüp öğüt alsınlar" (Duhân, 58).

Kur'an kıyâmet gününde insanların leh veyaaleyhlerine hucet olacaktır. Bu itibarla onlara semâvî bir vesîka ve ilâhî bir rehber olarak, onlara yol gösteren her türlü açıklamaları ihtivâ eder. Bu beyânî şekillerinden birisi de Kur'an'ın meseller darb etmesi, temsiller getirmesidir. "andolsun biz bu Kur'an'da belki öğüt ahlral diye her temsilli anlattık" (Zümer, 27). Buna rağmen insanlar Kur'an'ın irşadlarına kulak verip öğüt kabul etmezlerse, ileri sürebilecekleri hiç bir mazeretleri olamaz, kendi hüsrânlarına ağlasınlar! "Andolsun ki biz Kur'an'ı düşün (üp öğüt al) mak için kolaylaştırdık. Öğüt alan yok

mudur?" (Kamer, 22).

Kur'an'ın edebî şekillerinden birisi de onun meseller ve temsillerle anlatmasıdır. Kur'an'ın bu uslûbu, daha ilk asırlarda, İslam âlimlerinin dikkatini çekmiştir. Genel olarak Arab dilinde emsâl ve Kur'an'da emsâl konularında müstaklil eserler te'lif edilmiştir. Bunların bir kısmı bize ulaşmış, bir kısmı yazma hâlinindedir, bir kısmı ise basılmıştır.

Bu çalışmamızda kaynaklarımızda görülecek olan Arap dilindeki mesellere dair kitaplardan Kur'an'daki emsâli araştırıp taradık, sonra emsâlü'l- Kur'an kitaplarını inceledik. Tabii bunlar elde edebildiklerimiz ölçüsünde olmuştur. Çalışmamızda önce genel olarak meselleri ele aldık, sonra Kur'an'daki mesellere hazırlayıcı bilgiler sunduk. Daha sonra ise, Kur'an'daki meselleri, daha ziyâde sûre sıralarına göre ele alarak, mu'teber tefsir ve konuyla ilgili kitaplardan kısa ve özlü izahlar sunmaya çalıştık. Bu sıralamada birbirine çok yakın konulardaki bazı meseller birbiri arkasına getirilmiştir. Bu küçük farklılık dışında, konu Kur'an sûrelerinin sırasına göre, her sûredeki meseller ele alınarak işlenmiştir.

MESEL NEDİR?

Mesel, misl ve mesil, şebeh, şıbh ve şebih gibi aslında bir şeyin benzeri demektir¹. Hattâ misâl de bu mânâyadır². Gerçi misal'in mikdar ve kalıp mânâsı da vardır³. Mesel'in çoğulu emsâldir⁴ Timsâl de sûret demektir⁵. Şu halde mesel'in aslı sözde iki şey arasındaki benzeşmedir.

" مثل بين يديه ve مثل الشيء مثولا " Bir şey göz önüne dikildi,

¹ İsmâil bin Hammad el Cevherî, es-Sihâh, V, 1816, 1388/1968, Mısır; İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, XI, 610-611, Beyrût, 1388/1968; Zebîdî, Tâcu'l-Arus, VIII, 110, Beyrût, 1386/1966; İbn Kuteybe Tevîlu Müşkil'l-Kur'an, s.466, Kâhîre, 1393/1973; Ebû Hilâl el-Askerî, Cemheretü'l-Emsâl, 1-7, Kâhîre, 1384/1964.

² İbn Fâris, Mu'cemu Mekâyis'l-Luğa, V, 296-297, Mısır, 1392/1972.

³ Zebîdî, VIII, 110; İbn Manzûr, XI, 612.

⁴ Aynı eserler, aynı yerler.

⁵ İbn Manzûr, XI, 613; Râğîb el-İsfahânî, el-Mufredât fî Çarîb'l-Kur'an, s.462, Beyrût, ts.

demektir. Ayakta dikilip durmak mânâsına geldiği gibi⁶, yere uzanıp yapışurcasına yatmak -Bu mânâda ezdaddan olmaktadır⁷-, ay doğmak, batmak, faziletli olmak, bir adama ibret alınacak bir ceza vermek, benzetmek ve benzemek mânâlarına gelir⁸.

Temsil ise, bir kıssa veya bir söz beyân etmek, yazı veya başka bir şeyle, bir şeyin kendisine bakıyormuşçasına mısâlini tasvir etmek⁹ (süretlendirmek) demektir. Yani benzerini getirmek, örnek vermek, göz önüne dikmek ve benzetmek demektir.

" Mesel yani kıssa, söz beyân etmek (Bir münasebetle) mesel irad etmek¹⁰ ve birinin dengine hizâsına gelince söylemek, birinin yoluna girmek, ona tâbi olmak peşini takip etmek demektir.

Temessül ise, bir şeyin süretine girmek¹¹, onun gibi görünmek (meryem, 17) mânâsına gelir. " ضرب مثلا veya مثل بالشئ " ise, bir şeyi mısâl getirmek, bir şeyi mesel olarak zikretmek demektir¹². Mesel darbetmek, onu beldelerde yürütüp yaymak mânâsı. ضرب في الارض yerde yürüdü, yayılıp gitti, ayak tepti mânâlarıyla ilgilidir¹³. İbn Kuteybe (276/889) "Açıklamak ve vasfetmek mânâsına da gelir" der. " فلا تضربوا لله " (Nahl,75), " ضرب الله مثلا الامثال " (Nahl, 74) de "Yani Allah'ı başkalarının sıfatlarıyla anlatmayınız, ona benzetmeyiniz" demektir, der¹⁴.

Lugat mânâlarını gördüğümüz mesel, istilâhî mânâda şöyle bir tarife kavuşturulabilir. "Halk arasında kabul görüp yayılmış, teşbîhe dayalı içerisinde bir düstür ve hikmet taşıyan kinâyeli veciz sözlerdir"¹⁵. Bu tarifile mesel, Türkçemizdeki atasözleri mânâsına

6 Cevheri, V, 1826; İbn Fâris, V, 296.

7 ez-Zamahşeri, el-Fâık fi Garibi'l-Hadis, III, 345, Mısır, ta.

8 Firuzâbâdi, Kâmus Tercemesi Okyanus, Çev. Mütercim Asum, IV,83-85, İst. 1305 baskısından ofset; Zebîdî, VIII, 110-112; Cevheri, V, 1816 vd.

9 Zebîdî, VIII, 111; Cevheri, V, 1816; Kâmus Tercemesi, IV, 83?

10 Zebîdî, VIII, 111; Kâmus Tercemesi, IV, 83.

11 Rağîb el-İsfahânî, s.462.

12 Kâmus Tercemesi, IV, 83; İbn Manzûr, XI, 812.

13 Ebû Hilâl el-Askerî, I, 7.

14 Tevîlu Muşkil'l-Kur'ân, s. 497.

15 Ahmet Bulut, Arap Dil ve Edebiyatında Emsâl, İst. Ü. Ed. Fak. Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Anabilim Dalı (Basılmamış doktora tezi), s. 92, İstanbul, 1984 (Yöneten: Prof.Dr. Nihat M.Çetin); Prof.Dr.İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Usûlü, s. 174.

gelmektedir. Arapçada atasözleri ve deyimler hep mesel (c.emsâl) ismiyle ifade edilmiştir. Mesel mefhumunda yaygın olan mânâ benzer (şibih) ve nâzir mânâsıdır¹⁶ (En'am, 38; A'raf, 194). Bununla birlikte şu mânâlara da gelmektedir:

a) Ra'd, 35; Muhammed, 15; Fetih, 29; Nahl, 60. âyetlerde sıfat ve sûret mânâsına gelmektedir¹⁷. "En yüce sıfatlar Allah'ındır" (Nahl, 60).

b) Delil ve huccet mânâsı vardır. Getirilen her mesel, o konunun delil ve hucceti gibi kabul görür.

c) İbret mânâsına gelir: "Böylece onları, sonrakiler için hem bir örnek, hem bir ibret yaptık" (Zuhruf, 56)¹⁸.

d) Meselle bazan hâle, bazan sıfata ve bazan kıssaya istiâre yapılıır. Zerkeşî'ye göre (Bakara, 17) de hâle, (Bakara, 264)de sıfata, (Ra'd, 35) de kıssaya istiâre edilmiştir.¹⁹ Kur'an-ı Kerim'de meseller atasözünden ziyâde bu maddedeki istiâre mânâsıyla geçer. Elmalılı M.Hamdî Yazar şöyle der: "Taaccüb ve istiğrab edilecek tuhaf ve ibretli bir hâle veyâ bir sıfata veyâ bir kazıyyeye ve hikâyeye dahi mesel denilir ki darbı mesel gibi dilden dile dolaşmağa ve her yerde söylenmeğe lâyık olduğu cihetle ondan istiâre edilmiştir. Bu, sâde nakil ve hikâye olunur. Darbı mesel gibi her ıradında bir teşbih ve temsil mânâsı mülâhaza edilmez, fakat ilk söyleniş hakikât de olabilir, bir istiâreli temsiliyye de olabilir, buna dâstan dahi denilir. Dillere dâstan oldu deriz. Destan manzûmeleri bundan mehuzdur. Bu mânâdan, delil huccet mânâsına dahi gelir. Çünkü bu gibi meseller, gerek bir nâdir hakikât olsun ve gerek bir tahyil ve temsil yani surf bir masal olsun bir şöhreti şâylayı hâız buldukları zaman sırasında bazı hakikâtlere onlara teşbih olunarak ifade olunur. Meselâ bu iş kurt ile kuzu masalına benzer denilir. Biriyile diğetine temsilen istidlâl edilir"²⁰.

¹⁶ İbn Kuteybe, s. 466.

¹⁷ ez-Zerkeşî Bedruddin, el-Burhân fi Ulum'il-Kur'an, I, 487. Mısır, 1391/1972; Zebidi, VIII, 110; İbn Manzûr, XI, 612; Cevheri, V, 1816.

¹⁸ İbn Kuteybe, s. 466; Zebidi, VIII, 110; İbn Manzûr, XI, 612.

¹⁹ el-Burhân, I, 488-489.

²⁰ Hak Dini Kur'an Dili, I, 243-244, İstanbul, 1959.

Mesel'in kıssa (Hikâye) manasını yukarıda zikretmiştik. Çünkü bir meselde çoğu zaman bir hikâye, o meselin etrafına örülmüş olarak bulunur. Sonunda maksadı ve espiriyi veciz bir ifadeyle hülâsa eden bir cümle gelir. İşte bu cümle, o kıssanın tamamının yerine geçen hissedir. O kıssa her zaman tekrar edilmez, hatta zamanla unutulabilir, fakat mesel onu da bütünüyle ifade eder²¹. Nitekim Türkçemizde emsali hukemâ, emsal-i Lokman gibi terkiblerde, ahlak ve nasihatlere dair küçük hikâye manasına gelmektedir. Masal, mesel kelimesinden galattır²². Furkan sûresinin 33. ayetinde bu mana sezilebilmektedir: "(Ey Rasûlüm, müşriklerin) Sana getirdikleri tuhaf ve batıl bir meselleri yoktur ki, hak olan cevabını ve en güzel tefsirini biz getirmiş olmayalım".

MESELİN ÖZELLİKLERİ

Zemahşeri, "Meseller, halis Arapların fesâhatlerinin son noktası, cevaru-i kelimi, hikmetlerinin nadirleri, mantıklarının ürünü, konuşmalarının özü ve selim karîhalarını gösteren belâgatlarıdır. Lisanın açılmasına ve garâbetine bedî bir temeldir. Onda lâfızlar kısa, manalar dolgun ve ibâre kısadır" der²³. Zemahşeri'nin bu ifadelerinden mesellerin iki husûsiyetini öğreniyoruz. Lâfız vecizdir, mana geniştir.

İbrahim en-Nazzâm (121/738), meselin şu özellikleri taşıdığını ve başka bir sözde bunların bir araya gelmediğini söyler : "Lâfzın veciz oluşu, mananın kullanıldığı yere uygunluğu, teşbihin güzelliği ve kinâyenin hoş olması [cevd]". Bu husûsiyetleriyle meseller ona göre belâğatin son merhalesidir. İbnu's-Sikkit (243/857) de "Onu başkasının işlendiği bir örneğe benzetirler" der. el-Müberraîd, "Mesel, misalden alınmıştır. O, ikincinin halinin birinciye benzetildiği yaygın bir sözdür. Onda asî teşbihdir" der²⁴. Bu edîb ve dilcilerin

²¹ Ahmet Bulut, s. 93.

²² Şemseddin Sâmî, Kâmus-ı Türkî, II, 1289, 1317, Dersaadet baskısından ofset, İstanbul, 1978.

²³ Dr. eş-Şerif Mansûr bin Avn el-Abdellî, el-Emsâlü'l-Kur'ânî'l-Kerîm, s. 17-18, (el-Mustakşâ'dan naklen), Cide, 1406/1985.

²⁴ Ebu'l-Fadl Ahmed bin Muhammed el-Meydânî, Mecma'u'l-Emsâl, I, 7-8, Mısır, ts.

ifadelerinden de meselerde teşbih ve kinâye unsurlarının bulunduğunu öğreniyoruz.

İbnî Abdî Rabbîh ise şöyle der: "Meseller sözün damgası, lâfızın cevheridir. Şiirden daha kalcıdır, Hitâbetten daha yüksektir. Hiç bir şey onunla atbaşı yürüyemez ve onun gibi yayılamaz. Onun için "Meselden daha yaygın (hızlı)" sözü darb-ı mesel olmuştur"²⁵. Bu ifadeden de meselin halk arasında yaygınlık özelliğini öğreniyoruz.

Bu özellikleri şöylece özetleyebiliriz: Meseller, benzetme ve bazan kinâye ifade ederler. Kısa ve vecizdirler. Manaları geniş, dolgun ve zengindir. Halk arasında şüryü bulup yayılmışlardır. Bazan birisi güzel bir temsil getirir; ancak yayılmadığı için mesel olamaz²⁶.

Meseller, genellikle, bir teşbih, temsili teşbih yahut bir istiâre-i temsiliyye veya bir teşbih-i zamnî ihtiva ederler²⁷. Bunlar bir kıssa (olay) dan, bazan Eyyâmü'l-Arabdan, örf ve âdetten doğabilir. Arapçadaki bazı meseller beynelmîlel mahtiyette mesellerdir²⁸. Mesellerin çıktığı olay, gerçek ve târihî olabildiği gibi, şahsiyetler târihî, olay uydurma, iksî de hayal mahsûlü ve hatta bazan teşhis ve intak yoluyla ifade edilen bir fabl bile olabilir²⁹.

Şu halde belirttiğimiz özellikleriyle mesel, birine örnek verilen bir şey olduğu için³⁰, hayatta daima cereyanı ve tekerrürü mümkün hadiselerin, karşılaşılabilecek hallerin ideâl kabul edilen misalleridir³¹.

Meseller fiillerin ölçüleri gibidir. Temsil getiren, san'atını ölçen bir san'atkâr gibi ve bir terzinin elbiseyi, dikeceği kimsenin boyuna ölçtüğü gibi ölçer, sonra keser. Her şeyin bir kalıbı vardır. Sözün kalıbı

²⁵ el-İkdu'l-Ferid, III, 63, Kâhire, 1372/1952.

²⁶ Ebû Hilâl el-Askerî, I, 7.

²⁷ Şerif Mansûr, s. 29-43.

²⁸ C. Brockelman, Mesel maddesi, İslam Ansiklopedisi, VIII, 122/a.

²⁹ Ahmet Bulut, s. 95.

³⁰ İbn Manzûr, XI, 611.

³¹ A.Bulut, s. 93.

ve ölçüsü de mesellerdir³².

MESELLERİN GAYE VE FAYDASI

Ebû Ubeyd Kâsım bin Sellâm (223/837), meselî "Cahiliyyede ve İslâm'da Arapların hikmeti" olarak tanıtmıştır³³ İhtiva ettikleri hikmetler, meselleri bir tecrübeler hazinesi haline getirmiştir. Emsâl, bir topluluğun müşterek kültürünün mahsûlüdür. Onların bazı ortak kanaatlerde ve sabit gerçeklerde birleşmesini sağlar.

Hafâcî (466/1073), lugatçıların, meselin "Musûl" den müştak olduğunu belirttiklerini ve dikilme mefhumundan hareketle, irad edildiği konuda, insanın hatırına daimi olarak dikilip kaldığı ifade eder³⁴. Meseller, sûretleri adeta akıllarda dikili hikmetlerdir³⁵. Temsile ancak, manaları açmak ve tevehhüm edileni, görülene yaklaştırmak için gidilir³⁶.

Temsille anlatım, ifadenin adeta zirvesidir. Çünkü temsilde mücerred ve manevî ince mefhumlar, teşhis san'atıyla görülen ve herkesçe bilinen sûret ve şekiller halinde tasvir edildiği için, onu avam havas herkes anlar³⁷. Temsil mücerred manalar üzerindeki perdeleri kaldırır, dinleyenlerin sözünün önünde o kavram canlı ve dikili hale gelir. Muhatap sözün bu son zirvesinde adeta teslim alınmış olur. Çünkü gâib olan müşâhade edilir hale gelmiştir. Tahayyül ve tevehhüm edilen mana kesinleşmiş bir şekilde gözler önüne serilmiştir³⁸. Temsil getirmede hasmı susturucu bir özellik de vardır³⁹. Haberin doğruluğunu bilmekle beraber elbette müşâhade daha iyi tesir eder. Bundan dolayı İbrahim (as), "Hayır (inandım),

³² Zerkeşî, I, 487.

³³ Ebû Ubeyd Abdullah bin Abdülaziz bin Ebî Mus'ab el-Endelüsî el-Bekrî (487/1094), el-Faslû'l-Makâl fi Şerhi Kitabî'l-Emsâl (Ebû Ubeyd Kâsım bin Sellâm'ın Kitâbu'l-Emsâl'inin şerhidir), s. 5, Hartum, 1958.

³⁴ Zerkeşî, I, 487; Ragîb el-İsfahânî, s. 462.

³⁵ el-Meydânî, I, 7.

³⁶ Zerkeşî, I, 488.

³⁷ Süyûtî, el-İtkân, II, 132.

³⁸ Bkz. Hamza bin Hasan el-İsbahânî (351/962), ed-Dürretü'l-Fâhire fî'l-Emsâl's-Sâire Mukaddimesi, Mısır, 1972; Süyûtî, II, 132; Ş.Mansûr, s. 21.

³⁹ Zerkeşî, I, 488; Süyûtî, II, 132.

fakat kalbim kuvvet bulsun diye (görmek istiyorum) dedi" (Bakara, 260)⁴⁰. Nitekim bu gerçeği ifade için yine Araplar " ليس الخبر كالمعاينة ", "Haber aımak gözle görmek gibi olamaz" demişlerdir. Halbuki meseller manaları gözle görülür hale getirirler. İnsanlara ilk bilgi, duygular ve tabiat yoluyla gelir. Kuvvet ve sağlamlık bakımından duygulardan ve müşâhededen gelen bilgiler, akıl ve düşünceden gelen bilgilerden daha üstündür.

Fârâbi şöyle der: Halk tabakası ve kültürlü kesim, mesellerin lâfız ve manalarından hoşlanırlar. Onun için onları aralıranda bol bol kullanırlar. Onları genişlik zamanlarında da sıkıntılı zamanlarında da söylerler. Onlarla imkansız inciler elde etmek istemişler ve uzak maksatlara ulaşmışlardır. Çünkü Araplar, noksan olan yahut güzellikte ve nefâsette yetersiz olan şeyde toplanmazlar⁴¹.

Mesellerin sözleri az, manaları çok, konuşanın söylemesi kolay olduğu için, sözlerin en yükseği, en asil ve en şereflişidir. Kısa olmakla beraber, uzun sözlerin yapmadığı tesiri yapar⁴². Hitabette kullanıldığı zaman da çok parlak bir testir icrâ eder.

MESELLERİN TESİR VE ÖNEMİ

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, meseller, manaları şahıslştırarak tasvir ettikleri için, insan zihni duygulardan da faydalanır. Bundan dolayı meseller, insan zihninde çok iyi testir bırakır. İbnu'l-Esir (637/1239): "araplar meselleri ancak, gerektirici sebepler ve iktizâ eden hadiselerden dolayı irad etmişlerdir. Böylece kendileri indinde önemli işlerden dolayı getirilen mesel, bir şeyin bilindiği bir alâmet gibi olmuştur. Onların sözleri arasında meselden daha kısa ve özlü bir ifade yoktur"⁴³, der.

Söz çeşitlerinin en testirliş olduğu böylece belirtilen mesellerin

⁴⁰ Şerif Mansûr, s. 42.

⁴¹ Şerif Mansûr, s. 21 de Süyûtî'nin el-Müzhr, I, 486 dan naklen.

⁴² Ebû Hilâl el-Askerî, I, 4-5; Süyûtî, II, 132.

⁴³ Ş. Mansûr, s. 22 de el-Meselu, 4s-Sâir'den naklen.

elbette önemi de o nisbette büyüktür. Araplar meseller ve temsil getirme tekniğinin söz usulblarının en büyüklerine girdiğini bildikleri için, onları çok çeşitli anlatım tarzlarında kullanmışlardır⁴⁴. Ancak teşbih ve temsilden kastedilen mana, dinleyicilerce de müsellem ve mücerred olmalıdır. Böylesi temsil ifadeye en büyük yardımı sağlar⁴⁵.

Temsilin kalblere tesirinin sebeplerini Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (471/1078) tahlilinden şöylece özetleyebiliriz:

İnsan ruhu gizlilikten açıklığa kavuşturulmağa, az bildiğinden daha iyi bildiğine geçmeye güven ve bağlılık duyar. Duygular ve tabiat yoluyla alınan zarûri bilgiler, akıl ve düşünceyle elde edilen bilgilerden kuvvet ve sağlamlık bakımından daha üstündür. İlk bilgiyi insan duygulardan ve tabiatından elde eder. Nazar ve tefekkürle elde edilen bilgiler daha sonra hasıl olur. Binâenaleyh insan ilk bilgi tarzına daha yatkındır. Onun tesiri ilk sevgili gibidir. İnsan perde arkasından görmektense, perdesiz görmeye iştîyâk duyar. Gizli ve kapalı manalar temsille açıklık kazanır. Müşâhede, ruhlarda mananın yapmadığı tesiri yapar. Mesela birisi sana, İki şeyin zıddiyetini anlatmak için bir temsil getirirse ve "Hiç şununla şu bir arada bulunabilir mi?" diyerek orada bulunan suyu ve ateşi gösterse, sen bu temsilden, sadece sözüyle "Ateş ile su bir araya gelir mi?" demesinden daha çok etkilenirsin. Çünkü bu temsilde müşâhede ve tecrübeye başvurulmuştur.

Mesellerin medîhde kullanılması çok parlak ve büyük rol oynar. Ruhlarda çok üstün ve derin tesir bırakır. Şefkati tahrik eder, çabuk ülfet edilir, sevinci celbeder, övüleni teslim alır. Şefâatin celbine daha uygun ve elverişlidir.

Zemde kullanılınca dokunuşu acı olur. İğnesi pek sokucu, vuruşu şiddetli ve ucu pek keskindir.

Delil olarak kullanılınca, hucceti parlak, hakimiyeti ezici ve anlatımı çok açık olur.

İftiharda kullanılınca mesellerin gâyesi engin, şerefi yüksek ve dili çok yaman olur.

⁴⁴ Ebû Hilâl, el-Askari, I, 4.

⁴⁵ Zerkeşî, I, 488.

İ'tizâr olarak kullanılırsa, kalblere daha iyi yaklaşır ve onları çeler. Kinleri daha kolay çeker çıkarır. Öfkeyi söndürür, düğümlere üfürür ve onun kabulüne sebep olur.

Va'z olursa, kalblere en iyi şifa olur, tefekküre çağırır, uyarı ve caydırıcılıkta çok tesirli olur. Şüpheleri dağıtmaya ve hedefi göstermeye çok daha elverişlidir. Mânen hasta olanı iyileştirir, susuzla şifa olur⁴⁶.

MESELLERDE KULLANILAN EDEBİ ŞEKİLLER

Yukarıda mesellerin bir teşbih ve kinâye unsuru taşıdıklarını belirtmiştik. Bunlar bazan teşbih-i temsîlî, bazan teşbih-i zımnî, bazan bir istiâre-i temsîliyye ihtiva etmektedirler. Bazan da bir kussa olur ve o kussanın hey'et-i umûmiyyesi örnek olarak irad edilir. Şurasını da iyi bilmek gerekir ki her temsil bir teşbih ihtiva edebilirse de her teşbih temsil olmaz. Teşbih umumi, temsil ondan daha hususidir. Temsil, sözün bir, iki veya daha fazla cümlesinden olur. Teşbihin akli kısmındandır, yani fiil veya o durumda bulunan, hakiki failinden başkasına isnad edilir. Böyle olunca da Yûnus, 24. âyette olduğu gibi daha fazla cümleye ihtiyaç duyar⁴⁷. Temsilde benzetme yönü müteaddid yani birden çok durumlardan çıkarılır. Mesel ve temsil, teşbih öğelerinin toplamından çekilip çıkarılır. Çünkü devam eden cümlelerde mana bütünlüğü akıp gitmektedir.

Ülker yıldızının parlak üzüm salkımına benzetilmesi bir temsildir. Yani bir tek şeye değil, bir hey'ete benzetilmiştir. Yine şairin şu sözündeki temsil de böyledir.: " *ولا حث الشمس تحكى عند مطلعها - مر* " "Güneş, doğarken titrek elde parlayan bir altın ayna gibi göründü". Şair, burada güneşi, doğarken, kızılığını, parıldamasını ve titrekliliğini altından bir aynaya benzetmiştir. Benzetme yönü (vech-i şebeh) çeşitli hal ve durumlardan çıkarılmaktadır. Onlar da kırmızılık, parlaklık ve titrekliliktir. İşte buna temsîlî teşbih denir.

⁴⁶ Abdülkâhîr el-Cürcanî, *Esrârü'l-Belâğa*, s. 102-113 arası özet olarak, tahkik: H.Ritter, İstanbul, 1954.

⁴⁷ Abdülkâhîr el-Cürcanî, s. 84.

Teşbih-i zımnî de ise, benzetmenin iki tarafı olan müşebbeh ve müşebbehün bih, bilinen açık şekitle getirilmez. Ancak cümlede onlara işaret edilir. Bu çeşit teşbihde, müşebbehe isnâd edilen hükümün mümkün olduğu ifade edilmiş olur. Şairin şu beyti gibi: "

لا تنكرى عطل الكرم من الغنى - فالسهل حرب للمكان العلى Şair muhâtabası olan kadına: "Zengin ve cömert kişinin eli boş kalmasını yadırgama. Bu muhal değildir. Çünkü sel suyu yüksek yerlerde durmaz" demekle, zengin ve cömert kimsenin mahrum da kalabileceğini zımnî bir teşbihle, yüksek dağ tepelerinde sel sularının durmayışına benzetmiştir⁴⁸.

İstiâre ise, alakası teşbih olan bir mecazdır. İstiâre ile irad edilen temsiller de özel bir sûrette yapılan teşbihlerdir. İstiâre teşbihin yalnız bir unsuruyla yapılan teşbihdir. Teşbihin dört unsurundan çoğunlukla müşebbeh (benzeyen), vech-i şebeh (benzetme yönü) ve bir de teşbih edâtı hazfedilir. Hidâyete nûr, delâlete, karanlık denilmesi bir istiâredir. Böyle olunca istiârenin temsille murad edilene ilave bir hüküm ifade etmesi gerekir ki o da mübâlağadır. Maksat ise ihtisar ve icâzdir. Yani ibareyi kısaltmak, veciz söylemektir. Çünkü sen "Aslanı gördüm" demekle, bir isimde, hem sıfatı, hem mevsûfu, hem teşbihî ve mübâlağayı ifade etmiş olursun⁴⁹. Yani Aslan gibi cesur askeri gördüm demektir.

İstiâre-i temsiliyye ile de mesel irad edilir. İstiâre-i temsiliyye, aslı manasını murad etmeye engel bir karîne ile, müşâbehet ülgisinden dolayı konulduğu manadan başka yerde kullanılan bir teşbihdir. Yine bunda da teşbihin asıl olan iki tarafı müşebbeh ve müşebbehün bih'in birden fazla durumdan çıkarılması gerekir. قطعت جهيزة قول كل خطيب "Cehîze isimli câriye her hatibin sözünü kest". Bu bir Arap meselidir: Bir adam diğer kabileden birini öldürmüştür. Her iki kabilenin hatipleri sulh müzakerelerinde konuşmaktadırlar. Tam bu esnada Cehîze adlı kız, maktûlün velilerinin kâtili yakalayıp öldürdüğünü haber verir. Bunun üzerine onlardan birisi bu sözü

⁴⁸ Ali el-Cârım, Mustafa Emin, el-Belâğat'ül-Vâdiha, s. 45-46, Mısır, 1389/1969; Ş.Mansûr, s. 31.

⁴⁹ Abdülkâhir el-Cürcânî, s. 220.

söyler. İşi kestirip atan söz ve davranışlar için, bu söz artık mesel olarak darbedilir olmuştur.

Bu konuda sözü bağlamadan önce mesellerin özünü teşkil eden teşbihin güttüğü gayeleri kısaca belirtmekde fayda mülahaza ediyoruz. Müşebbehin garib halinin mümkün olduğunu, benzerini getirmek suretiyle isbat etmek, yahut, müşebbeh'in teşbihden önce bilinmeyen bir halini veya sıfatını açıklığa kavuşturmak, müşebbehin teşbihden önce sıfatı biliniyorsa onun ne miktarda olduğunu açıklığa kavuşturmak, müşebbehin halini bir misalle iyice tesbit ve takrir eylemek veyahut da müşebbehi güzelleştirmek veya çirkinleştirmek gibi maksadlar güder⁵⁰.

Kur'andaki mesellere geçmeden önce bu teknik bilgileri kısaca hatırlamamız, bunların, o örneklerin kolay kavranılmasına yardımcı olması içindir.

KUR'ANDA MESELİN YERİ

Temsiller her dilde olduğu gibi, Arap dilinde de böylesine önemli olduğu için, diğer münzel kitaplarda çokça geçtiği gibi, Kur'anda da zikredilmiştir. Hatta İncil sûrelerinden birisinin adının "Emsal sûresi" olduğu bildirilir⁵¹. Peygamber (sav) in, diğer peygamberlerin (as), ashâb, tâbiîn ve hükemânın sözlerinde emsâl yaygın şekilde kullanılır. Kaynaklarımızda gösterdiğimiz emsâl kitaplarında bunları bulmak mümkündür.

İmam Mâverdi (450/1058) "Kur'an'ın emsâlini bilmek, Kur'an bilgisinin en büyüklerindedir. İnsanlar mesellerin kendisiyle meşgul olup temsil getirilenlere aldandıkları için, bu ilimden gaflet etmişlerdir. Temsil edilen olmadan meseller, gemsiz at ve yularsız deveye benzer" demiştir. İmam Şâfiî ise, meselleri bilmeyi, müctehidin, ulûmu'l-Kur'an'a dair bilmesi gereken ilimlerden saymıştır⁵².

⁵⁰ Ali el-Cârîm, Mustafa Emin, s. 54-55.

⁵¹ Zerkeşi, I, 488; Süyûtî, II, 132.

⁵² Süyûtî, II, 131.

Mesellerin önemini Kur'an'dan şu âyetler açıkça ifade eder: "Allah, öğüt alsınlar diye insanlara böyle meseller irad eder" (İbrahim, 25). "Andolsun ki biz Kur'an'da insanlara her çeşit temsili türlü biçimlerde anlattık, ama insanların çoğu inkarda direttiler" (İsrâ, 89). "andolsun ki biz Kur'an'da insanlara her çeşit misali türlü biçimde anlattık" (Kehf, 54). "Andolsun ki biz Kur'an'da insanlar için her (çeşit) mesel (ler) irad etmişizdir" (Rûm, 58). "İşte misaller, biz onları insanlar için irad ediyoruz. Alim olanlardan başkası onları anlamaz" (Ankebût, 43). "Andolsun ki biz, bu Kur'an'da, belki öğüt alırlar diye her temsili anlattık" (Zümer, 27). "İşte biz bu misalleri insanlar düşünsünler diye veriyoruz" (Haşr, 21).

Kur'an'da mesel darbını inkâr edenlere bizzat Cenâb-ı Allah bu âyetlerle ve şu âyetle cevap vermiştir: "Allah bir sineği, hatta onun üstünde olanı (ondan daha zayıf bir varlığı bile) misal vermekten çekinmez" (Bakara, 26). Hattâ daha küçüğünü, bir mikrobu bile temsil getirmekten çekinmez. Çünkü yaratılış ve Yaratıcı'ya delâlet bakımından bir sıvrisinek ve hattâ bir mikrop bile ne hârîka san'atlara sâhiptir! Bunların değerini anlamayanlara biz de Türkçe bir meselle cevap verelim: "Anlayana sıvrisinek saz, anlamayana davul zurna azdır! "

Yukarıda da belirttiğimiz gibi mesel darbetmek Arapların bir üslûbudur. Kur'an da benzerlikleri kıyas edip doğru neticeler çıkarmayı, akli ve düşünceyi ya bizzat vaki olmuş veya vukûu mümkün olaylara yöneltmeyi teşvik etmiştir. Yoksa Mu'tezile'nin düşündüğü gibi Kur'an'daki meseller, vukûu mümkün olmayan, fakat Araplar kullandığı için kullanılan şeyler değildir⁵³. Ehl-i sünnetin görüşü budur.

KUR'AN'DA MESEL ÇEŞİTLERİ

Beyhaki, Ebû Hureyre (ra) dan Rasûlullah (sav) in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Kur'an beş vecih üzere nazil olmuştur: Helal haram, muhkem, müteşâbih ve emsâl. Helali işleyin, haramdan

53 Ş.Mansûr, s.53. Ayrıca bkz. Zemahşerî, el-Keşşâf, II 37.

kaçınm, muhkeme tabi olun, müteşabih inanın ve emsallerden ibret alınmz"⁵⁴.

Kur'an-ı Kerim'in edebi beyan şekillerinden olan emsalle anlatım, onun f'câz vecihlerinden bir tezahür şeklidir, denilebilir. Dil ve din âlimleri, Kur'an'daki bu mesellerle anlatımdan üç çeşit beyan şeklini kasetmişlerdir. Bunları şimdi sırayla görelim:

a) Kur'an'da sonradan mesel olan âyetler

Bazı âyetler veciz, şümüllü manalara sahip ve halk tarafından kolayca söylenebildikleri için, müslümanlar arasında dilden dile dolaşarak, el-meselü's-sâir yani atasözü veya deyim halini almıştır. Bunlar emsâl kitaplarında bazı küçük farklarla gösterilmiştir⁵⁵. Nitekim Ebû Ubeyd el-Bekrî emsâl kitabının 6-17. sayfaları arasında emsâl-i nebevî'ye ayırmıştır. Şu halde Kur'an'dan atasözü olan âyetler gibi hadislerden de şöhet ve yaygınlık kazanarak mesel haline gelenleri vardır. O şöyle der: "Bizi bu hususa sevk eden amillerden birisi, Rasûlullah (sav) in me'sur hadislerinden bazılarının mesel olarak rivâyet edilmesi ve ondan sonraki selefden nakl edilmesidir. Bunlar bizim hucetimiz olmuştur"⁵⁶. Kur'an'dan bu manada mesel haline gelen âyetlerin sayısı pek fazla değildir. Bunlardan tesbit ettiğimiz bazılarını kısaca zikrederim:

- "İhtimal ki hoşlanmadığınız şey, sizin iyiliğinizdir" (Bakara, 216):
عمسى أن تكروهوا شيئاً وهو خير لكم

- "Nice az topluluk, Allah'ın izniyle çok topluluğa galib gelmiştir" (Bakara, 249):
كم من فئة قليلة غلبت فئة كثيرة

- "İsteyen de acız, istenen de" (Hac, 73):
ضعف الطالب و الطلوب

- "İyiliğin karşılığı iyilikten başka mıdır?" (Rahman, 60):
هل جزاء الا حسان الا الاحسان

- "Sen onları birlik sanırsın, oysa kalpleri darmadağınmıştır" (Haşr, 14):
تصميمهم جميعاً وقلوبهم شتى

- "Her şeyden haberdar olan Allah gibi kimse sana haber veremez" (Fâtır, 14):
ولا ينهنك مثل خبير

54 Zerkeşi, I, 486; Süyûtî, II, 131.

55 el-Meydânî, Mecma'u'l-Emsâl, IV 44. vd.: es-Se'âlibî, s. 16.

56 Faslu'l Makâl s. 6.

taşıyan kadından daha ziyanda" meseli, Kur'an'daki Mesed sûresi 1. âyetinden alınmıştır. Buradaki kadın Ebû Süfyan'ın kız-kardeşi, Ebû Leheb'in karısı Ummu Cemil'dir. Kur'an'dan sonra bu kadın, bu meselle anılmaktadır⁵⁸.

Cenâb-ı Allah Ra'd sûresi, 14. âyet-i kerîmesinde şöyle buyurur: "Gerçek dua ancak ona yapılır (Ancak ona tapılmağa davet edilir). Ondan başka çağırdukları ise, kendilerinin hiç bir isteklerini karşılayamazlar. (Onların durumu) tıpkı, ağzına gelsin diye suya ağızlarını uzatan kimse gibidir. (Böyle) hiç bir zaman suya ulaşamaz. İşte kâfirlerin duası da böyle boşunadır". Bu âyette Cenâb-ı Allah, Allah'dan başkasına duâ eden müşriklerin duâlarına, o batıl ma'budlarının cevap veremeyeceklerini, tıpkı ağzına su gelsin diye avuçlarını açıp suya doğru uzanan kimsenin boşuna bekleyişine teşbih etmektedir. Su hiç bir zaman onların ağzına gelmez. Çünkü su cansızdır. Kendisine seslenen duymaz. İşte yüce Allah, Allah'dan başkalarına ibadet ve duâ edenlerin hallerinin böyle olduğunu, duâlarının boşa gideceğini güzel bir temsille anlatmaktadır. Zaten âyetin sonu da "İşte kâfirlerin duası da böyle boşunadır" diye biter⁵⁹.

Ebû Hilâl el-Askerî, bu âyet-i kerîmedeki, suya avuçlarını açıp bekleyen, ifadesinde Arapların " كَالْبَاطِنِ عَلَى الْمَاءِ " "Suyu tutmaya çalışan" meseleindeki mana ilgisini belirtir. Suyun avucunu açıp uzatan kimseye gelmeyeceği gibi, açık avuçta su durmaz, diyerek âyette bu meselin hatırlatıldığı ima edilir. Bu meseli Araplar, elde edemeyeceği şeyi isteyen, eline bir şey geçmeyecek kimse için kullanırlar⁶⁰.

b) Kur'an'da Gizli Meseller (el-Emsâlu'l-Kâmine)

Bazı alimler, halk arasında yaygın atasözü ve deyimlere, lâfızları

⁵⁸ Aynı eser, aynı yer ve Ebû H.el-Askerî, I, 285; II, 424.

⁵⁹ Zemahşerî, el-Keşşâf, II, 354; Beyzâvî, Envaru't-Tenzîl, I, 516.

⁶⁰ el-Hakîm et-Tirmizî ve Kitâbu'l-Emsâl mine'l-Kitâb ve's-Sünne, hazırlayan, Selâhaddin Yılmaz, s. 9-10 (Metin kısmı), Yöneten Doç.Dr.M.Nazîf Şahinoğlu, Yüksek İslam Enstitüsü, Erzurum, 1980; Ebû H.el-Askerî, II, 148.

görmüşlerdir⁶⁸. Kâmin mesel için en iyi örneklerden biri de meşhur nûr âyetidir (Nûr, 35), örneklerde incelenecektir.

Şimdi de biraz acem mesellerinden Kur'an'da bulunanlardan kâmin olanlarına örnek verelim: "Yemeği yanan başkasının da yemeğinin yanmasını ister" atasözünü, Nisâ, 89 âyetine, "Başkasına kuyu kazan kendi düşer" meselini, Fâtır, 43. âyetine uygun görmüşlerdir. "Herkesin işi kendisine benzer" meselinin manasını, İsrâ, 84 de, "Üzümünü ye bağını sorma" meselini, Mâide, 101 de, "Allah seni hayırla kuşatmıştır" meselini, Bakara, 216 ve Nisâ, 19 da "Umulan yenilenden daha iyidir" meselini, Duhâ, 4 de, "Hayırlı kuşda bir hayır olsaydı, avcıdan kurtulmazdı" meselini, Enfâl, 23 de, "Bir kavmin başına gelen musibet, diğerine eğlence gelir" meseli, Al-İmrân, 120 de, "Gönülsüz köpek av avlamaz" meseli, Bakara, 256 da "Her koyun kendi bacağından asılır" Meseli, Müddessir, 38 de, "Domuzların yanında pislik harcanır" meselinin manası, Nûr, 26. âyetinin manasında gizli olarak bulunmaktadır⁶⁹.

c) Kur'an'da Getirilen Açık ve Gizli Mesel Örnekleri

Kur'an-ı Kerim'de bir fikri, bir meseleyi ve bir mücerred mefhumu iyi ve doğru kavratmak için getirilen örnekler ve yapılan benzetmeler mesel diye anılmıştır. Bunlar atasözü manasında mesel değildir. Onun için bunlara Kur'an'da getirilen açık ve gizli mesel örnekleri başlığını koyduk. Bu grubdaki meseller, meselin, önemli, garib ve taaccub edilecek bir sıfat, bir hal veya kıssa manasına gelen kısımdır⁷⁰. Kur'an'a izâfe edilmesi (Emsâlül-Kur'an), mutlaka onu kayıtlayan şeye izâfesi kabildendir. Kur'an'daki meseller çoğunlukla bu grubdan mesellerdir.

Kur'an'da bu çeşit meselleri darbetmekten şu hususlarda istifade edilir: Tezkîr, Va'z, teşvik, men', ibret alma ve onu duygularla

⁶⁸ Vâhidi, s. 190.

⁶⁹ es-Se'âlibi, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail, et-Temsil ve'l-Muhâdara, s. 18, Kahire, 1381/1961.

⁷⁰ Ş.Mansûr, s. 26.

idrak edilecek surette tasvir etme hususlarıdır⁷¹. Şeyh İzzüddîn şöyle der: "Allah Kur'an'da emsâli ancak, düşündürmek ve öğüt vermek için irad etmiştir. Onların muhtevası ya sevabın dereceleri veya amelin boşa çıkarılması yahut bir medih veya zem ve benzeri ahkama delalet eden şeylerdir"⁷²

Buraya kadar Kur'an'daki mesellere giriş mahiyetinde hazırlayıcı bilgiler sunmuş bulunuyoruz. Şimdi bizzat Kur'an'daki mesellere geçebiliriz.

1. Mesel : Hakka Davet Gelince Kafir ve Münafıkların Tutumu

"Onlar tıpkı şu kimseye benzerler ki (aydınlanmak için) bir ateş yakmak istedi. (Ateş) çevresini aydınlatır aydınlatmaz, Allah onların ışıklarını (gözlerinin nurunu) giderdi, ve onları karanlıklar içerisinde bıraktı, artık görmezler. (Onlar) sağırdılar, dilsizdirler, kördürler. Onlar (Hakk'a) dönmezler. Yahut da (onlar), gökten boşanan, içinde karanlıklar, gök gürlemesi ve yıldırım(lar) bulunan bir sağanağa (tutulmuş) gibidirler). Yıldırımlardan ölmek korkusu ile parmaklarını kulaklarına tıkarlar; oysa Allah inkarcıları tamamen kuşatmıştır. Şimşegin çakması nerdeyse gözlerini alır; önlerini aydınlattıkça ışığında yürürler, üzerlerine karanlık çökünce dikilir kalırlar. Allah dileseydi, işitmelerini ve görmelerini de giderirdi. Doğrusu Allah her şeye Kâdir" (Bakara, 17-20).

Burada iki temsil vardır. Birincisinde, ister kafir ister münafık olsun, inkarcıların, Hz.Peygamber (sav) gelmeden önce akide, yol ve dünyevî yaşayışları bakımından karanlıklar içerisinde olmalarını ve bundan da kurtulmayı temenni etmelerini, bunun için de aydınlanmak maksadıyla ateş yakmak istemelerini Cenâb- Allah, Hz.Muhammed (sav) le bekledikleri nurun gelmesine ve yakmak istedikleri aydınlatıcı ateşin yanmasına benzettiyor; fakat bu seferde onların bastiretlerinin bağlanması, kibir ve inatlarından iman etmemelerini, Allah'ın onların nurunu yok etmesine ve böylece

⁷¹ Zerkeşî, I, 486-487.

⁷² Suyûtî, II, 131.

karanlıklar içerisinde kör, sağır ve dilsiz olarak kalmalarına temsil ediyor. İşte onların hidayete gelmemelerini Allah bu canlı tablo ile tasvir etmektedir⁷³.

Bir diğer görüş de şöyledir: Bu münafıkların temsildir. Arada sırada ızhar ettikleri iman etraflarını kısa bir müddet aydınlatır. Onun aydınlığında bir müddet yürürler. İmandan dönünce, ışıkları söner, karanlıklar içerisinde kalırlar. İkinci temsil Yahudiler ve münafıklar hakkındadır⁷⁴.

İkinci temsilde veya temsilin ikinci kısmında yüce Allah, kâfir ve münâfıkların, manen, hayret, dehşet, korku, şiddet ve sıkıntı içerisindeki hallerini, karanlık bir gecede, içerisinde şiddetli gök gürlemesi, göz alıcı şimşek çakışları, yıldırımlar ve korkular bulunan sağnak halindeki yağmura tutulmuş kimselerin haline benzetiyor. Bu bir teşbîh-i mürekkebi olduğu gibi, müfred bir temsil kabılından de olabilir⁷⁵.

Kur'an, o kadar müthiş mana, temsil ve tasvir yoğunluğu yapıyor ki, kelimeler hangisine yetişeceğini şaşırıyor. Bütün bunlar içinde, Allah'dan kurtuluş yoktur. Meselin faidesi, kâfir ve münâfıkların tam ihlasla iman edip, garazsız ivazsız mü'minler cemaatine katılarak bu dehşetli ve sıkıntılı hallerden kurtulmalarına bir teşviktir⁷⁶.

2. Mecel : Yahüdîlerin ve Kâfirlerin Kalpleri

"Sonra bunun arkasından yine kalbleriniz katılaştı. Şimdi o, taş gibi, yahut daha katı. Çünkü taşın öylesi vardır ki, ondan ırmaklar kaynar, öylesi vardır ki yarılıp ondan su fışkırır, öylesi de vardır ki Allah korkusuyla yukarıdan aşağı düşer (yüksekten aşağı yuvarlanır). Allah ne yaparsanız (hiç birinden) gafil değildir"

⁷³ Süleyman Ateş, Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâlî, s. 3, Ankara, 1977; Ş.Mansûr, s. 304-305.

⁷⁴ Hakîm Tirmizî, s. 2-3.

⁷⁵ el-Beyzâvî, Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl I, 31, Mısır, 1388/1968 (Celâleyn Tefsîri ile birlikte).

⁷⁶ Ş.Mansûr, s. 311.

(Bakara,74).

Yahûdî ve kâfirlerin kalbleri bu âyette taşın sertliğine benzetilmiştir. Hatta ondan da katıdır. Sonra Yüce Allah, taşlardan bazısının içerisinden rutûbet ve su sızıp çıktığını anlattı. Allah korkusu onları yuvarlar, yani secdeye kapanırlar. Katı kalbler ise, yumuşamaz, yaşarmaz, huşuduyamaz ve secdeye kapanmaz⁷⁷. Kalblerin sertlikte daha sert şeyler var iken taş benzetilmesi, taşın sertlikte mesel olarak darbedilmesindedir.

3. Mesel : Kâfirlerin Anlayışsızlıkları

"O inkâr edenlerin hali, çobanın, kendilerinin tıpkı bağırıp çağırmadan başka bir şey duymayarak, haykırdığı (hayvanlar)ın durumu gibidir. (Onlar bir sûrû) sağrlar, dilsizler ve körlerdir. Onun için düşünmezler" (Bakara, 171).

Yani onlar, öğüt kabul edecekleri kelâmın manasını hiç anlamazlar. Onlar için Kur'an'ın manalarından ve hayır sözden, o sözün tekrarından başka bir nasıbları yoktur⁷⁸. İnkarcıların hali, çobanın önünde, onun sesinden, gürültüden başka bir şey anlamayan hayvanların durumuna benzetilmiştir⁷⁹.

4. Mesel : Kitabdan Bildiklerini Gizleyen Alimler

"Allah'ın indirdiği kitabdan bir şeyi gizleyip de onu bir kaç paraya satanlar (yok mu) işte onlar karınlarına ateşten başka (bir şey) yemiş olmazlar. Kıyâmet günü Allah onlarla konuşmaz, onları temiz de çıkarmaz. Onlar için pek acıklı bir azab vardır" (Bakara, 174).

Yahudî bilginleri Tevrat'ta bulunan Hz. Muhammed (sav) e dair bilgileri gizlemişlerdir. Bu ümmetten, Allah'ın kitabında indirdiği hükümlerden bir şeyi gizleyenler de bu âyetin şümûlüne girer. Bu

⁷⁷ Hakîm Tirmizî, s. 4; Zemahşerî, el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Akâvîl fi Vucûhi't-Te'vil, I, 290-291, Beyrut, Lübnan, ts.

⁷⁸ Hakîm Tirmizî, s. 4.

⁷⁹ Ş. Mansûr, s. 282.

âyette bir istiâre-i temsiliyye vardır. Gizlediklerine karşılık yedikleri rüşvet ve dünyalıklar, bağırsakları parçalayan ve acıklı azab veren ateşe benzetilmiştir. Yediklerinin durumu, yani müşebbehûn bîh müşebbeh yerine istimal edilmiştir⁸⁰.

Kitaptan bildikleriyle amel etmeyen Yahûdî âlimlerinin kitap yüklü merkeplere benzetildikleri temsil (43) daha sonra gelecektir.

5. Mesel : Mü'minlerin Çetin İmtihanları

"Yoksa siz, sizden önce geçenlerin halli başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Onlara öyle yoksulluk ve sıkıntı dokunmuştu, öyle sarsılmışlardı ki, nihayet peygamber ve onunla birlikte inananlar: "Allah'ın yardımı ne zaman?" diyecek olmuşlardı. İyi bilin ki Allah'ın yardımı yakındır" (Bakara, 214).

Bu âyette, Hendek savaşı sırasında müslümanların uğradıkları meşakkat, şiddet, korku, soğuk, açlık gibi çeşitli sıkıntılardan onları teselli etmek üzere, kendilerinden önce geçen mü'minlerin şiddette mesel olmuş halleri onlara hatırlatılır. Allah, meseli sonra onların acıab imtihanlarıyla açar: Onların başlarına öyle sıkıntılar gelmiş ki, öyle dara düşmüşler ki, yürekleri oynatan korkularla depreme çarpılmışlar gibi öyle şiddetle sarsılmışlar ki, nihayet sabırları tükenince, peygamberleri ve onunla birlikte mü'minler" Allah'ın yardımı ne zaman?" demek durumunda kalmışlardır⁸¹. Allah tarih boyunca mü'minleri böyle sıkıntılarla denemiş, imanlarını olgunlaştırmıştır⁸². Gaye mü'minleri teselli etmek ve onların sabır ve metanetlerini artırmaktır. Nitekim âyetin sonunda "İyi bilin ki Allah'ın yardımı yakındır" müjdesi verilmiştir⁸³.

⁸⁰ el-Alûsî Şihabuddîn Mahmûd, Rûhu'l-Ma'ò ni fi Tefsiri'l-Kur'anil-Azîm ve's-Seb'il-Mesâni, II, 43, Beyrût, ts.

⁸¹ Alûsî, II, 103; Zemahşerî, el-Keşâf, I, 355-356.

⁸² S.Ateş, s. 32.

⁸³ Ş.Mansûr, s. 198.

6. Mesel : Mallarını Allah Yolunda Harcayanların Hali

"Mallarını Allah yolunda harcayanların hali, her başağında yüz dane olmak üzere yedi başak veren bir tohumun hali gibidir. Allah dilediğine kat kat verir, Allah ıhsanı bol olan, hakkıyla bilendir" (Bakara, 261).

Bu ayette ihlas ile Allah yolunda harcanan malın, ahirette bire yedyüz ve hatta Allah'ın dilediği kadar kat kat sevap getireceği, bir tanede yedi başak temsiliyle anlatılmıştır. Amellerin ihlâs derecesine göre bu verimlilik farklılık gösterir⁸⁴. Bu temsille mânevî bir mefhum olan ecir ve sevap, insanların gözleri önüne dikilmiş oluyor⁸⁵. Bazan bu mükafat, yedi yüz bine veya milyona kadar varır. Allah'ın dilemesine sınır yoktur⁸⁶.

7. Mesel : Allah Rızası İçin Mallarını Sarf Edenlerin Hali

"Allah'ın rızasını kazanmak ve kalblerindeki (iman)ı sağlamlaştırmak için mallarını sarf edenlerin hali, bir tepede bulunan, bol yağmur aldığı zaman yemişlerini iki kat veren, bol yağmur yağmasa bile çisentisi düşen bir bahçenin durumu gibidir. Allah yaptıklarınızı görür" (Bakara, 265).

Bu temsil de de Allah Tealâ, kendi rızası için malını harcayanların halini yaylada bulunan bir bahçeye temsil etmiştir. Onların Allah rızası için az veya çok harcamalarını, kuvvetli yağmura veya çisentisine benzetmiştir⁸⁷. Onların asıl verimini sağlayacak olan ise tarlanın özündeki cevher, yani malını harcayan mü'minin kalbindeki ihlâsıdır. Onların kalblerine iman ve Allah rızasının yerleşip kökleşmesidir⁸⁸. Bu meselden elde edilen faide, Allah yolunda ihlâs ile mal sarfetmeye teşviktir⁸⁹.

⁸⁴ Beyzâvî, I, 137.

⁸⁵ Zemahşerî, el-Keşşâf, I, 393.

⁸⁶ Hâkim Tirmizî, s. 5.

⁸⁷ Ş.Mansûr, s. 225-226; Beyzâvî, I, 139.

⁸⁸ Hâkim Tirmizî, s. 6.

⁸⁹ Ş.Mansûr, s. 230.

8. Mesel : Gösteriş İçin Hayra Mal Sarfedenlerin Hali

"Ey iman edenleri! Allah'a ve Ahiret gününe inanmayıp, insanlara gösteriş için malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve eziyet etmekte boşa çıkarmayın. Onun durumu, üzerinde biraz toprak bulunan şu kayanın durumu gibidir ki, üzerine bol yağmur yağdığı anda onu cascavlak bırakır. (Böyleleri) kazandıklarından bir şey elde edemezler. Allah inkar eden kimseleri doğru yola erdirmez" (Bakara, 264).

Bu ayetteki temsilde, riya için malını harcayan kimse, müşebbehdir. Müşebbehün bih ise, kaypak kayadır. Üzerine kuvvetli bir yağmur inince, üstündeki az bir toprağı da alıp götürdüğü gibi, Allah'a ve ahiret gününe inanmayıp Allah rızası için malını sarfetmeyen kimsenin kıyamet gününde elinde avucunda hiç bir şey kalmayacaktır. Şu halde tyilikleri, gösterişle, minnet ve eza ile değil, ihlâs ile yapmalıdır⁹⁰.

9. Mesel : Amellerinden Fayda Görmeyeceklerin Hali

"Hangi biriniz, kendisi ihtiyarlamış ve çocukları da aciz ve güçsüz iken, altlarından ırmaklar akan, hurma, üzüm ve her çeşit meyveleri bulunan bahçesinin, ateşli bir kasırga vurup yanmasını ister? İşte Allah size düşünesiniz diye ayetlerini böyle açıklar" (Bakara, 266).

Bu ayetteki kemsil, bir anlayışa göre, tyi amellerini Allah rızası için işlemeyen, işlediği amele en çok ihtiyaç duyacağı kıyamet gününde ameli boşa giden kimsenin uğrayacağı hasretli halini gözler önüne serer⁹¹.

Süddî'den, infak eden; fakat infakını iptal edecek riya ve minnet gibi davranışlarda bulunup kıyamet günü ona şiddetle ihtiyaç duyduğu zamanda elini boşa çıkaracak kimsenin haline temsil

⁹⁰ Aynı eser, s. 225-226.

⁹¹ Zemahşeri, Keşşâf, I, 395.

olduğu rivayet edilmiştir⁹². İbn Abbas'dan rivayet de şöyledir: Hz. Ömer (ra),

- Bu âyetin kimin hakkında indiğini düşünürsünüz? demiş.

Ashâb:

- Allah bilir, demişler. Bunun üzerine Hz. Ömer kızmış ve:

- Biliyoruz veya bilmiyoruz, deyin, demiştir. İbn Abbas da:

- Kalbimde o hususta bir şey var, mü'minlerin emri, deyince,

Hz. Ömer (ra):

- Söyle yeğenim, kendini küçük görme, demiştir. Bunun üzerine

İbn Abbas (ra):

- Bu bir amel için darbedilmiş meseldir, demiş. Hz. Ömer:

- Hangi amel? deyince, İbn Abbas (ra):

- Allah'ın taatında amel işleyen zengin bir adam için, şeklinde cevap vermiştir. Sonra o adama Allah şeytanı göndermiş, o da amellerini batırincaya kadar günah işlemiş, diyerek sözlerini tamamlamıştır⁹³.

10. Mesel : Hz. İsa ve Hz. Adem (a.s) in Durumları

"Allah katında İsa'nın durumu, -kendisini topraktan yaratıp, sonra "ol" demesiyle olmuş olan - Adem'in durumu gibidir. (Bu) Rabbinden gelen gerçektir. Öyle ise şüphelenenlerden olma." (Al-İmrân, 59-60).

Bu meselde açıkça görüldüğü gibi, Hz. İsa (as) in sıfatı -ki o da babasız, "kûn" (ol) emriyle oluşudur- Hz. Adem'in anasız ve babasız yine "kûn" (ol) emriyle topraktan yaratılışına benzetilmektedir. İsa (as) in garib hali, Adem (as) in haline temsil edilmiştir. Bu temsilin faydası şudur: Hıristiyanlar İsa (as) daki garib haller yüzünden (haşâ), onu Allah , Allah'ın oğlu, üçün üçüncüsü gibi iddialarla ulûhiyete nisbet etmişlerdir. Allah, bu temsille, Hz. İsa'dan daha garib ve şaşılacak bir şekilde, babası da olmaksızın, Hz. Adem'i topraktan yaratmış olduğunu bildirir⁹⁴. Böyle iken o da Allah'ın kuludur ve bundan hiç

⁹² Alüsi, III, 38.

⁹³ İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'ân'l-Azîm, I, 319, Beyrut, 1969.

⁹⁴ Ş. Mansûr, s. 111-112; Beyzâvi, I, 164.

şüphe etme. Ey Peygamberim, seninle daha da tartışacak olurlarsa, bundan sonraki ayetin gereği olarak, onları "mübâhele"ye (karşılıklı lanetleşmeye) çağır.

11. Mesel : Kafirlerin Amelleri Fayda Sağlamayacaktır

"O inkar edenlerin ne malları, ne de evladları kendilerine, Allah'a karşı fayda sağlamayacaktır. Onlar ateş halkıdır. Onlar orada ebedi kalacaklardır. Bu dünya hayatında sarfettikleri şeylerin durumu, tıpkı kendilerine zulmeden kimselerin ekinlerini vurup, (onları) mahveden dondurucu rüzgarın durumu gibidir. Allah onlara zulmetmedi, onlar kendilerine yazık ettiler." (Al-İmrân, 116-117).

Bu temsilde, müşebbeh, kafirlerin bu dünya hayatında salih amel diye yaptıkları harcamalardır. Bunların onlara faydası, bu dünyada kalır. Allesine, akrabasına, vatanına yaptıkları ve fayda sağladığını iddia ettikleri akraba ziyareti ve çocuk terbiyesi gibi amelleri sadece bu dünyada kalır. Bunlar küfür üzerine bina edildiği için, inkar, ahirette onları yakar ve boşa çıkarır. Bu meseldeki "müşebbehün bih" ise, şiddetli ve kavurucu soğugun çarpıp mahvettiği ekinlerin acıklı halidir. Vech-i şebeh, bu felaket gelmezden önce alınacak olan koruyucu tedbirdir ve o tedbir de imandır. Bu tedbir dünyada iken alınmadığı için, kafirlerin ahirette, iyi amelleri de, işte böylece boşa gidecektir. Bu hale düşmekten sakınmalıdır⁹⁵.

12. Mesel : Kafirler Cennete Giremeyecekler

Doğrusu ayetlerimizi yalan sayıp, onlara karşı büyüklük taslayanlara, göğün kapıları açılmaz; Deve iğne deliğinden geçinceye kadar onlar cennete giremezler. İşte suçluları böyle cezalandırırız." (A'râf, 41).

Bu ayette, inkarcıların, deve iğne deliğinden geçmedikçe, cennete giremeyecekleri beyan edilmiştir. Bu bir darb-ı meseldir. Müfessirlerin çoğu bu manayı tercih ederler. "Cemel" in, halat, urgan manası da

⁹⁵ Ş.Mansûr, s. 329-331; Hakîm Tirmizî, s. 7.

vardır. Onu iğne deliğine biraz daha münasib görenler vardır. Ancak buradaki mana, Türkçemizde bulunan, "Balık kavağa çıkıncaya kadar" meselimiz gibi, olmayacak işler hakkındadır. Yani Allah'ın ayetlerini inkar edenler, asla cennete giremeyeceklerdir, demektir ki, bu mana sıyâka daha uygundur⁹⁶. Çünkü deve büyüklükte, iğne deliği ise küçüklükte ve darlıkta bir mesel olmuştur⁹⁷. Araplar, olmayacak şeyler hakkında, "Hatem-ı Tâ'nin kabrinin bulunduğu dağ yok oluncaya kadar." ve "Karga beyazlaşuncaya kadar" gibi deyimler kullanırlar. Deve iğne deliğinden geçinceye kadar" tabiri de bu kabil bir deyimdir⁹⁸.

13. Mesel : Mü'min ve İyi Kişi, Kafir ve Kötü Kişi

"İyi toprak -Rabbininin izniyle- (bol) bitki verir; çorak toprak ise yararsız bitkiden başka birşey çıkarmaz. İşte Biz, şükreden bir toplum için, ayetleri böyle döndürüp (tekrar tekrar) açıklıyoruz." (A'râf, 58).

Ayet, Allah'ın ayetlerini düşünen ve onlardan faydalanan kimseyi, iyi toprağa; onlara kulak asmayan ve onlardan etkilenmeyen kimseyi de kötü toprağa benzeten bir temsildir⁹⁹. Birinin kabiliyeti iyi ürün verir, diğerinin kabiliyeti ise buna müsait değildir. "Kur'an kalblerin âb-ı hayatı din ve marifet, ebedî bir hayat olan rahmet-i ilâhiyeye, mükellef ve muhatab olan insanlar da, yağmurun indiği yerler gibi, iki kısımdır: Topraklar gibi, insanların ve insan hey'et-i ictimaiyyesinin de tayyibi ve habisi, iyisi ve kötüsü vardır."¹⁰⁰. Kâmin (gizli) mesele bir örnek olan bu ayet, iyi toprağın mahsûlünün iyi olduğu gibi, iyi mü'mininin de amelinin iyi olacağını, çorak toprağın mahsûlünün kötü ve kat olduğu gibi, kafirin amelinin de kötü olacağını ifade etmektedir.

⁹⁶ Elmalılı, III, 2161.2162.

⁹⁷ Beyzâvi, I, 349.

⁹⁸ Ebû Hilâl, el-Asker', I, 363.

⁹⁹ Beyzâvi, I, 353; Zemahşeri, II, 84.

¹⁰⁰ Elmalılı, III, 2201-2202.

14. Mesel : Bile Bile Allah'ın Ayetlerini İnkâr Edenin Hali

"Onlara şu adamın haberini anlat: Ona ayetlerimizi verdik de, onlardan sıyrıldı, çıktı. Şeytan onu peşine taktı, böylece azgınlardan oldu. Dileseydik, elbette onu ayetlerle yükseltirdik. Fakat, o dünyaya saplandı ve hevesinin peşine düştü. Onun hali, üstüne varsan da, kendi haline bıraksan da, dilini sarkıtıp soluyan bir köpeğin durumu gibidir. İşte ayetlerimizi yalan sayan kimselerin hali budur. Sen onlara bu kassayı anlat, belki üzerinde düşünürler. Ayetlerimizi yalanlayan ve kendilerine zulmeden topluluk ne kötü bir örnektir!" (A'raf, 175-177).

Bu ayette müphem olarak bahsedilen şahsın kim olduğu hususunda değişik haberler vardır¹⁰¹ Bir rivayete göre İsrâloğulları bilginlerinden Bel'am b. Bâûrâ'dır bu... Kavminin verdiği dünyalık hediyeler ve ettiği ısrarlar neticesinde -bildiği gerçeklere rağmen- Musâ (as) a beddua etmiş ve bu yüzden dilli göğsüne kadar sarkmıştı¹⁰². Bu adamın, Ümeyye b. Ebi's-Salt olduğu da rivayet edilmiştir¹⁰³. Ümeyye, eski şeriatlardan epey bir bilgi edmişti; fakat bu bilgisinden faydalanamadı. Çünkü o, Hz.Peygamber (as) zamanına yetişmiş, onun mucize ve alâmetlerini görmüş; bununla beraber ona tabi olmamış, müşriklere taraftar olmuştu. Çünkü kendisi peygamber olmayı umuyormuş, bu yüzden de Hz.Peygamber (as) e hased etmiştir¹⁰⁴. Fakat Kur'an'ın bu uslûbu takib etmesindeki maksad, şahısların belirlenmesi değil, onların halini anlatmak ve misallendirmektir¹⁰⁵.

Şu halde dünyaya meyledip, hevasına tabi olan kimse, ilâhî hakikatleri bile bile bu yolu seçerse, onun hali, üstüne varsan da varmasan da, diğer hayvanlarda bulunmayan bir aşağılık halde, dilini sarkıtıp soluyan köpeğin acalıp ve aşağılık haline benzer. Mevki ve şerefini böyle düşürmüş olur¹⁰⁶. Zaten sonra gelen ayette bu

101 İbn Kesir, II, 264.

102 Celâleyn, I, 376 (Beyzâvî'nin Haşiyesinde, Mısır, 1968).

103 İbn Kesir, II, 265.

104 Beyzâvî, I, 377.

105 Elmalılı, IV, 2335.

106 Zemahşeri, II, 131; Beyzâvî, I, 377; Ş.Mansûr, s. 270-271.

temsildeki kimselerin ne kötü bir örnek teşkil ettikleri ifade edilir (A'râf, 177).

15. Mesel : Dünya Hayatı

"Dünya hayatı tıpkı gökten indirdiğimiz bir suya benzer: Onunla insan ve hayvanların yiyeceği bitkiler yetişip, birbirine karışmıştır. Toprağın süslenip bezendiği, sahiblerinin de on(u biçmeye mahsullerini toplamay)a kadir olduklarını sandıkları sırada, gece veya gündüz emrimiz o yere gelmiş ve orayı, sanki dün hiç bir şey bitirmemiş gibi biçilmiş bir hale getirmişizdir. İşte Biz, düşünen bir millet için ayetleri böyle uzun uzun açıklıyoruz." (Yunûs, 24).

Bu ayetteki temsilde, dünya hayatının hali ve ondan istifade müddetinin kusalığı, onun bu kısa müddette sahibine yönelişi, süsü, yıldızı ve çekiciliğinin, sahibine, Allah'ı unutturmaya sebep oluşu ve çok kısa zamanda elden çıkışı veya sahibinin ondan çıkışı; gökten Allah'ın indirdiği su ile, toprağın yeşerip, görkemli bir şekilde bitki ve ağaçların birbirine karışması, bütün süslerini takındıkları tam bu sırada onların, Allah'ın emriyle sönüp gitmesine temsil edilmiştir¹⁰⁷. Onun güzelliği, ilkbahar mevsimi gibi bir mevsimlidir, hemen yok olur¹⁰⁸. Ayette bir "istiâre" yapılmıştır ve bunda bir "teşbih-i mürekkeb" vardır. Bu, ayetin bütününden çıkarılmaktadır.

16. Mesel : Dünya Hayatı

"Onlara dünya hayatının halinin tıpkı şöyle olduğunu anlat: Gökten indirdiğimiz su ile yeryüzünde yetişen bitkiler birbirine karışır, ama sonunda, rüzgarın savuracağı çör-çöpe döner. Allah herşeyin üstünde bir kudrete sahiptir. O mal ve oğullar dünya hayatının süsüdür, ama bakı kalacak salih ameller, sevab olarak da, emel olarak da, Rabbinin katında daha hayırlıdır." (Kehf, 45-46).

¹⁰⁷ Alûsî, XI, 100-102; Ş.Mansûr, s. 254-255; Beyzâvî, I, 444-445.

¹⁰⁸ Hakîm Tirmizî, s. 8.

Bu ayetteki mesel, yani içerisinde temsil bulunan kelâm manasındaki lâfızlarda, dünya hayatının parlaklığı, gözâlıcılığı ve şatafâtı, bununla birlikte çabucak zevâl buluşu ve binaenaleyh ona aldanıp ahiretten vazgeçmeme hususlarındaki, onun mesel haline gelen garîb ve âcîb sıfatı, gökten indirilen bir su ile yeryüzü bitkilerinin öyle gümrah yetişip, birbirine girmesine, akabinde kuruyup rüzgarın savurduğu çör-çöp haline gelişine teşbih edilmiştir. Bu meselde, müşebbühün bih suyun kendisi değildir, cümlelerin bütününden çıkarılacak olan hey'ettir. O da, önce yeşeren, sonra kuruyan bitkilerin halidir¹⁰⁹. O süs olan mallar, kendisiyle övünülen evladlar da böyle geçicidir. Kalıcı olan ise, tesbîh, tahmîd, tevhîd ve hayırlı iştir¹¹⁰.

17. Mesel : Dünya Hayatı

Bilin ki, dünya hayatı oyun, oyalanma, süslenme, aranızda övünme ve daha çok mal sahibi olmaktan ibarettir. (Bu) tıpkı yağmurun bitirdiği, ekincilerin hoşuna giden bitkiye benzer, sonra o kurur ve onu sapsarı görürsün, sonra da çör-çöp olur. Ahirette çetin azab da vardır. Allah'ın bağışlaması ve rızası da vardır; Dünya hayatı ise, aldatıcı bir faydalanmadan ibarettir." (Hadid, 20).

Bu meselde, Allah Tealâ, dünyanın halini ve çabuk geçişini, faydasının azlığını, yağmurun bitirdiği, gelişip büyüdüğü zaman çiftçilerin hoşuna giden bitkilerin haline benzetmiştir¹¹¹. Dünya oyun, eğlence, süs, övünme gibi küçük işlerdir; ahiret ise rızâ, mağfret, azab, cennet ve cehennem gibi büyük işlerdir¹¹². O halde ahirete yönelmelidir¹¹³.

109 Alûsî, XV, 285-286.

110 Beyzâvî, II, 14-15.

111 Zemâhşerî, IV, 65.

112 Aynı eser, aynı yer.

113 Beyzâvî, II, 445; Ş. Mansûr, s. 264.

18. Mesel : Mü'min ve Kâfirin Hali

"Bu iki zümrenin durumu, kör ve sağır ile işiten ve gören gibidir. Bunların hali bir olur mu, hiç ibret almaz mısınız?" (Hûd, 24).

Bu ayette, mü'min ve Kafir, iki zümrenin durumu, görüp işiten ile kör ve sağıra temsil edilmektedir. Bu temsilde, kafirin, Allah'ın ayetlerini görmezlikten geldiği için â'mâya, Allah'ın kelamına kulak tıkadığı için ve manalarını düşünmekten kaçındığı için sağıra benzetildiğini görüyoruz. Mü'min ise işiten ve görene teşbih edilmiştir. Çünkü onun durumu kafirinkinin aksidir. Herbirisini iki sıfat bakımından iki şeye benzetilmiş oluyor, yani kafir, körlüğü ve sağırılığı kendisinde toplayan kimseye, mü'min de hem görebilen hem de işitebilen kimseye benzetilmiştir¹¹⁴. Kur'an'da müteaddid ayetlerde, mü'min gören ve işiten, kafir de kör ve sağır kimseye benzetilir: (Ra'd, 16,19; İsrâ, 72; Tâhâ, 124-125; Fâtır, 19; Mü'min 85; Yûnus, 43; Zuhruf, 40 vb.).

19. Mesel : Mü'min ve Kâfirin Hali

"Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp, ondan hiç çıkmayan kimse gibi olur mu? İşte kafirler yaptıkları (işleri) öyle süslü (câzıp) gösterilmiştir." (En'âm, 122).

Bu ayetteki temsilde yüce Allah, hidayet edip sapıklıktan kurtardığı ve ışığında yürüyeceği bir nûr verdiği mü'min kimseyi, dîrîye; kafiri de karanlıklar içinde kalıp çıkamayan bir ölüye benzetmiştir. Bu ayetin, Hz.Hamza (ra) ile Ebû Cehil hakkında; yahut Ammâr (ra) ile Ebû Cehil hakkında indiği rivayet edilmiştir¹¹⁵. Demek ki ayette dolayısıyla, inkar, ölüme; inkarcı ölüye; iman eden kimse, ölümden sonra Allah'ın dirilttiği kimseye benzetildiği gibi, küfür, zulmetlere, iman da nûra benzetilmektedir. Karanlıklarda olan, doğruyu ve eğriyi, iyiyi ve kötüyü, haklı ve batılı, ayıramaz. Zaten şeytan ona batılı

¹¹⁴ Beyzâvi, I, 465.

¹¹⁵ Beyzâvi, I, 329.

süslüyor yıldızlamaktadır. Mü'min ise Allah'ın verdiği iman nûru sayesinde haklı ve batılı, haklıyı ve haksızı, faydalıyı ve zararlıyı, iyiyi ve kötüyü ayırır. Elbette ölü ile diri bir olmadığı gibi, mü'min ile kafir de bir olamaz¹¹⁶. Kur'an'da mü'minlerin dirilere, kafirlerin de ölümlere benzetilmesi çeşitli ayetlerde geçer. Çünkü kafirlerin kalpleri ölmüştür (En'âm, 36; Neml, 80). "Bunun için Allah Teâlâ, (ey Rasûlüm) sen, arkalarını dönüp giderlerken elbette bu daveti ölümlere ve sağırlara işittiremezsin" (Rûm, 52) buyurmuştur.

20.Mesal : Mü'min ve Kafirın Gidişi

"Şimdi yüzüstü kapanarak sürünen mi doğru gider, yoksa dosdoğru yol üzerinde düpedüz (ayakta) yürüyen mi?" (Mülk, 22).

Bu ayette yüzüstü sürünen kafirin temsilidir. Ayakta, dümdüz yolda yürüyen de mü'mininin meselidir¹¹⁷. Kafirler bu dünyada nasıl, hakikatte böyle ters iseler, rivayete göre, ahirette de Allah Teâlâ onları yüzleri üstü haşredecektir¹¹⁸. Bu meselle Allah onların manevi tersliklerini, müşahhas olarak anlatmıştır. Bu iki gürûhün mukayesesi En'âm, 81. ayetinde de vardır: "(...) Şimdi biliyorsanız (söyleyin), iki gurubdan hangisi: (mü'minler mi, müşrikler mi) güvende olmaya daha lâyıktır ?".

21.Mesal : Hak ve Batıl

"Gökten (Allah) bir su indirdi de, dereceler kendi ölçüsünde çağlayıp aktı. Sel, üste çıkan köpüğü yüklen (ıp götür) dü. Sûs yahut eşya yapmak için ateşte yakıp (erit)ükleri madenlerde de bunun gibi bir köpük (posa) vardır. Allah hak ile batılı, böyle bir benzetme ile anlatır. Köpük yok olup gider. İnsanlara yararlı olan ise, yerde kalır. İşte Allah (kapalı şeyleri anlatmak için) böyle nice misaller verir." (Ra'd, 17).

116 Ş. Mansûr, s. 178.

117 Zemahşeri, IV, 139.

118 İbn Kesîr, IV, 399.

Bu ayette de Allah Tealâ, hak ve batıl için bir temsil irad etmiştir. Bu temsilde iki mesel vardır. Birincisinde hak, yani Kur'an ve vahiy, benzeyen, yağmur da benzetilendir. Yine batıl yağmurun getirdiği sel üzerindeki köpüğe benzetilmiştir. Köpük kaybolur, faydah yağmurlar ise toprak tarafından emilir. Bu sel esnasında, batılı temsil eden köpük üste çıkıp, bazan hakkın üstünde imiş gibi görünebilir. Bu geçici görünüşe aldanmamalıdır. İkincisinde ise hak yine benzeyen, eritilen madenin cevheri de benzetilendir. Bu madenden de bir posa hasil olur ki, o da batıla mısaldır. Bu posa da geçicidir. Alet, edevat veya zînet eşyası yapılan madenin asıl cevheri ise kalıcıdır. Hak da öyle kalıcı ve devamlıdır. Kalbler ise, istiâbına göre alır ki, onlar da vadilere benzetilmiştir. Bunda vech-i şebeh, batılın geçiciliği, zevalinin yakın ve faydasının az oluşu ile, hakkın kalıcılığı ve faydasının çokluğudur¹¹⁹. Başlangıçta hak ile batıl birbirine karışık olur¹²⁰, daha sonra imtihanla bunlar birbirinden ayrılır.

22. Mesel : Cennetin Halli

"(Allah'ın emirlerine karşı gelmekten) korunanlara va'dedilen cennetin durumu şöyledir: (Ağaçları) altından ırmaklar akar; yemişleri ve gölgesi devamlıdır. İşte bu, Allah'dan korkup sakınanların akıbeti...! Kafirlerin akıbeti ise ateştir." (Ra'd, 35).

Müttakilere va'dedilen cennetin garib sıfatı, bu ayette şöyle hikaye edilmektedir: İnsanlara dünyadaki bildiklerinden hatırlatmalar yapılır ve ayette açıkca görüldüğü şekilde tasvir edilir¹²¹.

23. Mesel : Cennetin Halli

"Müttakilere va'dedilen cennetin halli (şu) : Orada tadı ve kokusu bozulmayan bir sudan ırmaklar var; Tadı değişmeyen bir süttten ırmaklar var; içenlere lezzet veren bir şaraptan (sarhoşluk

¹¹⁹ Zemahşeri, II, 356; Elmahlı, IV, 2975; Ş.Mansûr, s. 141-142.

¹²⁰ Hakim Tirmizi, s. 9.

¹²¹ Beyzavi, I, 521-522; Alûsi, XIII, 162-164; Elmahlı, IV, 2994.; Ş.Mansûr, s. 237-238.

vermeyen (tatlı içkiden) ırmaklar var; saf süzme baldan ırmaklar var... Hem orada meyvelerin her çeşidi onlarındır. Bir de onlara, Rablerinden bir mağfret vardır. Hiç bunlar, o ateşte ebedi kalan ve kaynar bir sudan içirilip de bağırsaklarını parçalayan kimselere benzer mi?" (Muhammed, 15).

Yine bu ayette de müttakilere va'dedilen cennet, dünyadaki nimetlerden hatırlatmalar yapılarak, ama onların arzularından arındırılarak temsil ve tasvir edilir. Her iki ayetteki temsilden de murad, cennette teşvik ve bu ayetin sonunda bahsedilen cehennemden ve ona götürecek amellerden sakındırmaktadır¹²².

24. Mesel : Kafirlerin Amelleri

"Rablerini inkar edenlerin amelleri, fırtınalı bir günde, rüzgarın şiddetle savurduğu küle benzer; kazandıklarından ellerine hiçbir şey geçmez. İşte bu, hakdan uzak olan bir sapıklıktır." (İbrahim, 18).

Buradaki kafirlerin amellerinden maksad, sıla-ı rahîm, mısafîr ağırlama, düşkünlere yardım, köle azadı gibi, fyi işlerdir¹²³. Bunlar daht, imana dayanmadığı için, müşebbehün bihi olan, fırtınalı bir gündeki şiddetli rüzgarın savurduğu küller gibi hebâ olacaktır, onların ellerine birşey geçmeyecektir¹²⁴. Bu, ne belîğ bir beyân!..

25. Mesel : Kafirlerin Amelleri

"İnkâr edenlerin işleri engin çöllerdeki serap gibidir. Susayan kimse onu su zanneder; fakat oraya geldeğinde hiçbir şey bulamaz. Orada Allah'ı bulur ve O da onun hesabını görür. Allah, hesabı çabuk görendir. Veya (o ameller) engin denizin karanlıklarına benzer, onu üstüste dalgalar ve dalgaların üstünde de bulutlar örter; karanlıklar üstünde karanlıklar... İnsan elini uzattığı zaman nerede ise onu bile göremez. Allah'ın nûr vermediği kimsenin nûru olmaz" (Nûr, 39-40).

¹²² Beyzavî, II, 394-395; Ş. Mansûr, s. 239-241.

¹²³ Alûsî, XIII, 204; Zemahşerî, II, 372.

¹²⁴ Hakîm Tirmizî, s. 7,10 ; Ş. Mansûr, s. 332.

39. Ayette kafirlerin amelleri, bu sefer bir seraba benzetiliyor. Onu su zannedip yaklaştıklarında, haybet ve hüsranla karşılaşıyorlar. Çünkü amellerini batıl tanrılarına yaklaşmak için yapmışlardı¹²⁵. Bu meselde kafir de susuz kalan kimseye benzetilmiştir.

40. Ayette ise, kafirlerin iyi diye güvendikleri amelleri, kara kara bulutlarla kaplı havada, derin denizlerde, birbiri üstüne binen dalgaların karanlıklarına benzetilmiştir. Yahut da iyi amelleri, ahirette bir serap gibi, kötü amelleri de karanlıklar gibi olacaktır. Yahut da onlar dünyada karanlıklar gibi, ahirette bir serap gibi olacaktır. Bunlar öyle koyu karanlıklardır ki, insan elini çıkarınca nerede ise kendi elini göremez¹²⁶. Ayet, dehşetli bir sahne temsil ve tasvir etmektedir. Bu temsildeki ikinci örnek, onların hissiyat, fikir, itikad ve zihniyetlerine de şamildir¹²⁷. Allah'ın nûr vermediğinin nûru olmaz. Bu mefhumun muhalifinden, mü'minlerin amellerinin ahirette kendilerine bir nûr getireceği anlaşılabilir.

26. Mesel : İyi Söz İyi Amel, Kötü Söz ve Kötü Amel

"Görmedin mi Allah sana nasıl bir mesel irad etmiştir: Güzel bir söz, kökü sağlam, dalları göğe doğru olan, Rabbinin izniyle her zaman meyve veren bir ağaç gibidir. İnsanlar ibret alsın diye Allah (böyle) misaller irad eder. Çirkin bir söz de yerden koparılmış kökü (tutunacak yeri) olmayan kötü bir ağaca benzer Allah inananları, dünya hayatında ve ahirette o sabit söz üzerinde tutar. Zalimleri de şaşurtur. Allah dilediğini yapar." (İbrahim, 24-27).

Bu meselde, güzel söz (kelime) den muradın, "kelime-i şahâdet" - ki bunu Beyhakî rivayet etmiştir- olduğu, İbn Abbas (ra) dan ve el-Asam'dan, bunun "Kur'an" olduğu; İbn Bahir'den de "İslam Daveti" olduğu rivayet edilmiştir. Bunun, mü'minin kendisi olduğu da söylenmiştir, yani müşebbeh bunlardır. Müşebbehün bih (benzetilen)

125 Ş. Mansûr, s. 334.

126 Beyzavî, II, 129-130.

127 Elmalılı V, 3526.

ise, çoğu alimlere göre, şecere-i tayyibedir, o da hurma ağacıdır. Bu, İbn Abbas, İbn Mes'ud (ra), Mücahid, İkrime ve Dahhâk'dan rivayet edilmiştir. Enes b. Malik (ra) dan da, Tirmizî, Nesâî ve İbn Hibbân'ın bu manada rivayetleri vardır. Bu ağacın, üzüm, incir, ağacı gibi, diğer iyi ağaçlar manasına olduğu rivayetleri vardır. Yine bunun cennette bir ağaç olduğu da söylenmiştir. Şehadet kelimesinin manası bakımından, vasfedilen ağaca benzetilişinin izahı şöyledir: Bu sözün aslı ve menşe'i mü'minlerin kalbindeki imandır. Bu iman kalblere kök salmıştır ve ondan sâlih ameller, temiz işler çıkar, dallanır, budaklanır, semaya yükselir. Böylesi amellere de, elbetteki, Allah'ın sevabı ve rızası terettüb eder. İşte bu, bu ağacın her zaman verdiği meyvesidir¹²⁸. Şu halde bundaki benzetme yönü, köklü, sağlam ve dalları göğe yükselen, meyvelerini kesintisiz veren muhteşem bir ağacın toplamından çıkan hey'et ve manzarasıdır¹²⁹.

Temsilin ikincisi, küfür, şirk ve ona davet, yalan ve Allah'ın razı olmayacağı her çirkın sözü, kökü yerden kopmuş, tutunacak yeri olmayan kötü bir ağaca benzetmiştir¹³⁰. Bu çeşit ağaçların, Ebû Cehil karpuzu, diken, bir çeşit kötü sarmaşık ve yosun gibi, kokusuz, tatsız, meyvesiz ve gölgesiz olan, verdiği zaman da kötü ve zararlı meyve veren ağaçlar olduğu rivayet edilmiştir¹³¹. Bundaki benzetme yönü ise, köksüzlüğü, sebatsızlığı, faydasızlığı hatta bazan zararlı meyvesidir. Görüldüğü gibi bu mesel de kâmin mesele bir örnektir.

27. Ayette geçen, Allah iman edenleri dünyada da ahirette de değişmez sözlerinde sebat ettirir, demek, dünyada kelime-i tevhid dillerinde sağlamlaşır ve kalblerine yerleşir de, dinleri hususunda işkenceye tabi tutuldukları zaman da onda sebat ederler, demektir. Ahirette sebatları ise kabirde olur. Kabirde kabir sualine gelen Münker ve Nekir meleklerine "Rabbim Allah, dinim İslâm, Peygamberim Muhammed (sav)" cevabını verdikten sonra, Rasûlullah (sav): "gökten birisinin "Kulum doğru söyledi" diye nida edeceğini ve bunun Cenâb-ı

¹²⁸ Alûsî, XIII, 213-214; Zemahşeri, II, 376; Hakim Tirmizî, s. 10.

¹²⁹ Ş.Mansûr, s. 149.

¹³⁰ Zemahşeri, II, 377; Alûsî, XIII, 217; Ş.Mansûr, s. 151.

¹³¹ Beyzavî, I, 530.

Hakk'ın, "Allah mü'minleri sabit sözlerinde sebat ettirir" sözü olduğunu" buyurdu. Zalimleri ise Allah şaşkırtacaktır¹³².

132 Beyzavi, I, 530-531.